

Urbanismer

Dagens stadsbyggande
i retorik och praktik

Krister Olsson, Daniel Nilsson
& Tigran Haas (red.)

Nordic
Academic
Press

NORDIC ACADEMIC PRESS

Bokens utgivning har möjliggjorts genom bidrag från:
Curating the City/CHS, Göteborgs universitet
Urban Environments and Social Life (CAL), KTH
Kungliga Patriotiska Sällskapet

Boken ingår i publikationsserien
Curating the City, Göteborgs universitet
ISSN 1101-3303

Tidigare titel på Nordic Academic Press:
Krister Olsson och Daniel Nilsson (red.) *Det förflutna i framtidens stad*, 2014

Kopiering eller annat mångfaldigande av denna inlägga
kräver förlagets särskilda tillstånd.

Nordic Academic Press
Box 1206
221 05 Lund
info@nordicacademicpress.com
www.nordicacademicpress.com

© Nordic Academic Press och författarna 2016
Sättning: Aina Larsson/Sättaren i Ängelholm
Översättningar: Kjell Waltman
Figurer: Fugazi form
Omslag: Cia Björk, PCG Malmö
Omslagsfoto: Turning Torso i stadsdelen
Västra hamnen i Malmö 2015. Foto: Elahe Karimnia
Tryck: Scandbook, Falun 2016
ISBN 978-91-88168-04-7

Innehåll

Förord	7
1. Inledning	9
Stadsbyggande idag – urbanismer i retorik och praktik <i>Daniel Nilsson, Krister Olsson & Tigran Haas</i>	
2. Ny-urbanism – traditioner för framtiden	20
<i>Emily Talen</i>	
3. Urbanism är språk	33
<i>Moa Tunström</i>	
4. Spektakulär urbanism	49
Märkesprojekt och urban politik <i>Davide Ponzini</i>	
5. Digitaliseringen – den tredje handelsrevolutionen?	65
<i>Bosse Bergman</i>	
6. Offentligt rum	81
Från ”må-bra-staden” till den rättvisa staden <i>Margaret Crawford</i>	
7. Har stadsmiljön betydelse för säkerheten?	99
CPTED-metodens möjligheter och utmaningar <i>Vania Ceccato</i>	
8. Återvinn miljonprogrammet – individuella lösningar för alla	121
<i>Erik Stenberg</i>	
9. Grön urbanism	144
Från fossilbränsleberoende till hållbara ekostäder <i>Steffen Lehmann</i>	

10. Staden – en historia med förhinder	166
<i>Thorbjörn Andersson</i>	
11. Re-urbanism	185
Att läka stadens öppna sår	
<i>Tigran Haas</i>	
12. Det odefinierade stadslandskapet – exemplet Kymlinge	196
<i>Anna Storm</i>	
13. Vad talar vi om när vi talar om urbanism?	214
<i>Marcus Adolphson</i>	
Om författarna	238

Förord

Denna bok innehåller 12 kapitel som skrivits av etablerade svenska och internationella forskare, planerare och arkitekter. Boken syftar till att uppmärksamma och diskutera olika perspektiv på samtida stadsbyggande i retorik och praktik. Den kan ses som en fristående fortsättning på antologin *Det förflutna i framtidens stad* från 2014.

Boken har möjliggjorts genom bidrag från Curating the City/CHS, Göteborgs universitet; Urban Environments and Social Life (CAL), KTH; samt Kungliga Patriotiska Sällskapet. Ett stort tack uttrycks härmed för dessa bidrag.

Ett tack riktas också till alla medverkande författare som med stort engagemang och intresse bidragit till bokens tillblivelse. Tack också till Elahe Karimnia för omslagsbilden. Krister Olsson vill särskilt tacka Ingrid Martins Holmberg, Kulturvård, Göteborgs universitet och Henric Benesch, Högskolan för design och konsthantverk, Göteborgs universitet för deras positiva inställning till detta bokprojekt. Tigran Haas vill särskilt tacka Axel och Margaret Ax:son Johnsons Stiftelse samt Peter Elmlund och Kurt Almqvist för deras kontinuerliga stöd. Tigran riktar också ett varmt tack till Emily Talen, Margaret Crawford, Steffen Lehmann och Davide Ponzini för deras bidrag till boken.

Stockholm och Göteborg

Krister Olsson, Daniel Nilsson & Tigran Haas

Inledning

Stadsbyggande idag – urbanismer i retorik och praktik

Daniel Nilsson, Krister Olsson & Tigran Haas

Förgängliga ideal med bestående avtryck

Idag präglas stadsbyggande och stadsutveckling av en mängd olika, delvis motsägelsefulla, utvecklingstrender: globalisering av ekonomi och kultur, klimat- och miljöfrågor, integration och medborgardeltagande, privatisering av beslutsfattandet, kraftig stadstillväxt, befolkningsminskning, regionförstoring, kommersialisering av gemensamma stadsrum och ett starkt fokus på ekonomisk tillväxt och konkurrens mellan städer. I en strävan att hantera dessa samhällsförändringar och utmaningar i arbetet med att skapa bättre och hållbara städer diskuteras och formuleras olika urbanismer – stadsbyggnadsideal – som omsatta i praktiken tar sig olika fysiska uttryck och innebär olika lösningar.

Genom stadsbyggnadshistorien har många varianter av den ideala staden formulerats för att möta samtida utmaningar – Vitruvius idealstad, Ebenezer Howards trädgårdstad, Le Corbusiers *ville radieuse*, Rem Koolhaas *generic city* och många till. Utmaningarna har varierat från tid till annan, gällt allt från militärstrategiska till hälsopolitiska överväganden och resulterat i olika stadsbyggnadslösningar. Med tiden har tidigare lösningar blivit obsoleta och ersatts av nya ideal, ofta med långtgående konsekvenser för stadsmiljön. Det gäller 1800-talets stora stadsregleringar i många europeiska städer – inte minst Wien och Paris men även Stockholm – och det gäller 1960- och 1970-talens rivningsvåg och modernisering av svenska städer.¹

Även om nya stadsbyggnadsideal växer fram som reaktioner på samtida stadsutveckling och på rådande ideal, hämtas mycket inspiration från historien. Camillo Sitte, en arkitekt och lärare från Wien, utvecklade sina stadsbyggnadsidéer i slutet av 1800-talet som en kritik mot och motkraft till den tidens stadsbyggande med representativ bebyggelse och storskaliga gatusystem. Istället blev medeltida städer med terränganpassning och slingrande gator en viktig förebild för Sitte och andra stadsplanerare i början av 1900-talet. I vår samtid blickar många planerare, arkitekter och byggherrar tillbaka på hur städer utformades före modernismen. Allt som oftast framhålls stenstaden som en förebild för att åstadkomma det som brukar kallas stadsmässighet.

Vår förra antologi *Det förflutna i framtidens stad*² handlade om relationen mellan kulturarv, konsumtion och hållbar utveckling. Genom att dels blicka bakåt i tiden, dels vända perspektivet mot framtiden ville vi diskutera hur samhällsutvecklingen påverkar vår syn på kulturarv och dess värden. Med denna antologi vill vi som redaktörer bidra till en diskussion om hur 2000-talets ideala stad tar sig uttryck i retorik och praktik i ljuset av de utmaningar som den övergripande ekonomiska, sociala och rumsliga strukturomvandlingen för med sig. Genom att diskutera nationella och internationella erfarenheter och analysera olika stadsbyggnadsidéer belyser bokens författare drivkrafter och faktorer som direkt och indirekt påverkar stadsplanering och stadsutformning idag.

Staden – det urbana landskapet – är under ständig förhandling och förändring. Stadsutveckling kan handla om mer eller mindre storslagna visioner som ska genomföras över lång tid, men det kan också handla om att arbeta med små medel under en kortare tid för att åstadkomma förnyelse. I staden blandas bebyggelse från flera tider och laddas med olika betydelser för olika intressen och grupper av medborgare. I staden samsas föreställningar om det förflutna med en – ofta – krass samtid och med förväntningar på framtiden.

Städer är koncentrat av många sociala, kulturella, ekonomiska och juridiska relationer, främst lokalt men även regionalt och globalt. Ingen part äger ensam frågan om stadens planering och gestaltning, utan det pågår alltid ett samspel mellan olika intressen och

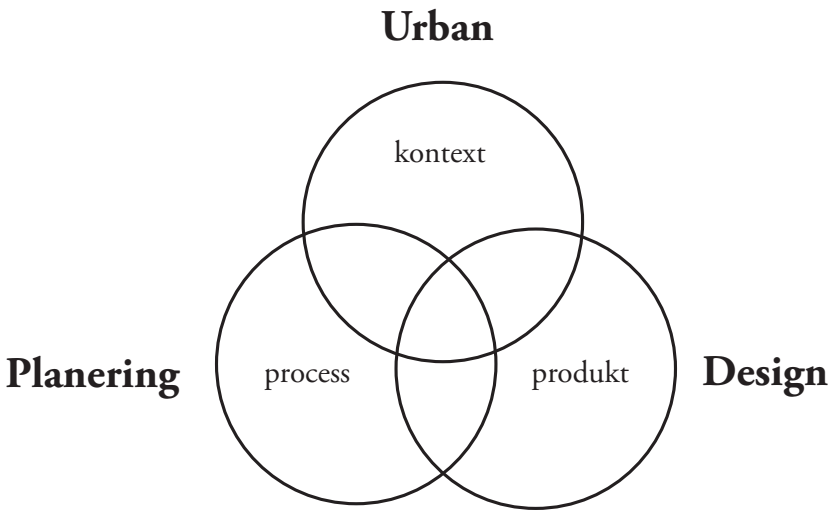
en mängd andra faktorer, exempelvis konjunkturförändringar i ekonomin, kulturell globalisering och investeringar – eller avsaknad av investeringar – i transportinfrastruktur. Denna komplexitet innebär att analyser av en stads funktionella och fysiska landskap blir fragmenterade och att den helhetssyn som i många fall eftersträvas inte uppnås. Men om vi har kunskap om de ideal som i varierande grad influerar dagens stadsplanering och stadsutformning har vi också verktyg för att bättre förstå stadsutvecklingen och dess positiva och negativa konsekvenser.

Urbanism – kontext, process och produkt

Stadsplanering och stadsutformning kan kallas urban planering och design efter engelskans *urban planning and design*. Planering är en processorienterad verksamhet, design en produktorienterad, och urban planering och design inriktas alltså både mot stadens ekonomiska, sociala och rumsliga processer och stadens funktion, innehåll och gestaltning. Det är ett ämnesområde i skärningspunkten mellan kontext (det specifika urbana sammanhanget och de utvecklingsbetingelser som finns där), process (påverkan från övergripande förändringsprocesser och planeringens beslutsprocesser) samt produkt (det urbana landskap som är resultatet av processerna i kontexten).

I den internationella debatten och litteraturen kategoriseras och definieras olika stadsbyggnadsideal idag på en mängd skilda sätt.³ Det finns många idéer om stadsbyggande som kallas urbanismer. I tidskriften *Planning*, som ges ut av American Planning Association, listades 60 olika urbanismer i en artikel 2011, med tillägget ”there could be many more”.⁴ Många av dessa urbanismer överlappar naturligtvis varandra i någon utsträckning och en del är knappast heltäckande stadsbyggnadsvisioner.

Fem urbanismer framstår som dominerande: ny-urbanism, post-urbanism, vardagsurbanism, grön urbanism och re-urbanism. Dessa har tjänat som inspiration för bokens inriktning och de diskuteras direkt eller indirekt i bokens kapitel. De ger uttryck för olika föreställningar om vad som bör känneteckna städer (kontext), hur

Figur 1.1. Relationen mellan kontext, process och produkt i urban planering och design. Källa: Efter Olsson och Haas (2014), s. 2.

beslutsfattandet i stadsbyggande bör organiseras (process) och hur stadsmiljöer bör utformas (produkt).

Boken

Staden ser olika ut beroende på om man betraktar den ur ett kart- eller ovanifrånperspektiv, vilket är vanligt inom planering, eller ur ett vardagsperspektiv som boende, gående, cyklist eller bilist. Man kan å ena sidan anlägga en kvantitativ syn på staden och anta att stadens utveckling går att förutsäga och planera i olika mätbara beståndsdelar exempelvis vad gäller befolkning, bebyggelse och ekonomi. Å andra sidan kan man se staden som ett resultat av de sociala och kulturella processer som givit upphov till fysiska avtryck.

Enligt den franska filosofen och sociologen Henri Lefebvre kan stadens rum förstås på tre sätt: som uppfattade rum, som planerade rum och som levda rum.⁶ Uppfattade rum är fysiskt och socialt skapade rum som bygger på erfarenheter. Planerade rum är ideala

Tabell 1.1. Dominerande urbanismer – stadsbyggnadsideal: kontext, process och produkt⁵

	Ny-urbanism	Post-urbanism	Vardagsurbanism	Grön urbanism	Re-urbanism
Kontext	Städer består av sammanlänkade traditionella grannskap och ett hållbart transportsystem med regionala länkar.	Staden är inte en tydlig rumslig enhet utan en föränderlig arena där det pågår ständiga omstruktureringar av den fysiska formen.	Staden är inte primärt en fysisk företeelse, utan mer ett socialt resultat av människors vardagsliv.	Städer är miljömässigt hållbara, socialt inkluderande och ekonomiskt oberoende, och uppmuntrar ekologiska livsstilar.	Staden är en kontinuerlig stadsväv med en befinnlig bebyggelsemassa och nya tillskott som kompletterar det befintliga.
Process	Ambitioner att involvera allmänheten, men marknaden och fastighetsutvecklare har stort inflytande.	Ett fullt ut marknadsorienterat och elitistiskt synsätt, som tilldelar medborgarna en svag roll. Stadsmarknadsföring i globalt perspektiv.	Ett pluralistiskt och inkluderande underifrån-perspektiv, som tillåter människors vardagsbeteende stor betydelse.	Holistiska metoder med medborgardeltagande på alla nivåer. Styrmedel tillämpas för att påverka beteenden.	Planering är främst en verksamhet för experter, men medborgarna rådfrågas. Stadens struktur som helhet står i fokus.
Produkt	Bebyggelse och stadsplaner av traditionellt småskaligt snitt. Sociala ambitioner.	Storskaliga byggnadsprojekt som landmärken, ofta med futuristiska förtecken.	Småskaliga uttryck som tillkommer genom människors egna och spontana initiativ, till exempel loppmarknader på gatan.	Övergripande förändringar på alla nivåer med "grön design". Förändringar i praktik och regelsystem.	Återupptäckande och kompletterande av den traditionella kvartersstaden och dess olika urbana former.
Se särskilt kapitel	"Ny-urbanism – traditioner för framtiden" av Emily Talen.	"Spektakulär urbanism" av Davide Ponzini.	"Offentligt rum" av Margaret Crawford.	"Grön urbanism" av Steffen Lehmann.	"Re-urbanism" av Tigran Haas.

framtidskonstruktioner. Levda rum är rum där vardagliga praktiker och visionära planer möts.⁷ Det är i detta möte nya erfarenheter och förväntningar skapas. När uttryck för olika urbanismer går från idéer i visionära planer till konkreta genomföranden, innebär det såväl möjligheter som begränsningar för stadslivet. Det är därför viktigt att det förs en kontinuerlig debatt om dominerande stadsbyggnadsideal.

Förutsättningarna för och inriktningen på dagens stadsbyggande och stadsutveckling är ett ämne som är i stort behov av genomlysning. Det gäller inte minst svenska förhållanden i relation till den internationella stadsbyggnadsdebatten. Vilka stadsbyggnadsprocesser i bred mening är det som resulterar i dagens stadsmiljöer? Vår förhoppning är att boken kan väcka tankar och ge kunskap om de ideal som ligger bakom mycket av dagens stadsplanering och stadsutformning. Boken erbjuder nycklar för att tolka och avkoda hur och varför staden formas och utvecklas i en viss riktning. Vår avsikt är inte att ta ställning för eller emot någon urbanism utan att ställa frågor om samtidens och framtidens stadslandskap – vilken stad vill vi leva i idag och i framtiden?

Som en följd av den ekonomiska och kulturella globaliseringen sker en viss likriktning inom stadsbyggande, arkitektur och stadsliv mellan olika platser. Men skillnader finns! Och det finns val att göra! Genom att öka kunskapen om och öppet diskutera de ideal som formar stadslandskapet kan vi skapa bättre förutsättningar för att politiker och berörda professioner – stadsplanerare, arkitekter, trafikplanerare, bebyggelseantikvarier och många andra – ska kunna förhålla sig till olika strategier och ställningstaganden när förändringar av staden aktualiseras.

Bokens kapitel

Boken består av tolv kapitel förutom denna inledning. Kapitlen har skrivits av etablerade internationella och svenska forskare och praktiker. De fem dominerande urbanismerna – ny-urbanism, post-urbanism, vardagsurbanism, grön urbanism och re-urbanism – har fungerat som utgångspunkter för bokens inriktning i stort

och för kapitlens teman och frågeställningar. Genom att spegla de dominerande urbanismerna i en svensk kontext vill vi ge en bild av hur internationell stadsbyggnadsdebatt kommer till uttryck i svensk retorik och praktik. Kapitlet kan läsas fristående från varandra och i den ordning som faller sig, men sammantagna ger de en bred ingång till internationella stadsbyggnadstrender i relation till dagens svenska stadsbyggande.

Emily Talen beskriver i sitt kapitel ”Ny-urbanism – traditioner för framtiden” framväxten av ny-urbanism som rörelse och dess bärande stadsbyggnadsidéer. Inom ny-urbanismen finns en övertygelse om att planering kan bidra till att skapa vitala, vackra och rättvisa stadsmiljöer genom att kombinera goda erfarenheter från traditionell stadsbyggnad. Emily betonar särskilt ny-urbanismens sociala ambitioner att genom planering och design åstadkomma en medveten mix av människor med olika bakgrund och förutsättningar.

I nästa kapitel ”Urbanism är språk” lyfter Moa Tunström fram några centrala begrepp och teman som präglar svensk stadsbyggnadsdebatt och praktik idag. Hon diskuterar begrepp som ”den täta staden”, ”blandstad”, ”förort”, ”gentrifiering” och ”social hållbarhet”. Genom att tala om staden, benämna platser och återge erfarenheter skapar vi mening och tillmäter olika stadsmiljöer olika värde. Moa belyser vikten av att förstå och problematisera stadsbyggnadsdiskurser eftersom de inte endast visar på stadsutvecklingens riktning utan även fördelar makt mellan olika aktörer samt utmålar vissa platser som bättre än andra.

Davide Ponzinis kapitel ”Spektakulär urbanism. Märkesprojekt och urban politik” handlar om post-urbanism som företeelse. Han diskuterar och ger exempel på hur arkitektur och stadsbyggnad används som identitetsbyggare och i symbolskapande syfte, i Norden och på andra ställen. Davide har en generell kritisk hållning till denna internationella trend och menar att planerare och beslutsfattare inte kan ta för givet att spektakulär arkitektur leder till den positiva förändring som eftersträvas.

Bosse Bergmans kapitel ”Digitaliseringen – den tredje handelsrevolutionen?” handlar om hur och var vi kommer att handla i framtiden samt hur detta på sikt kan komma att påverka städernas

struktur, utveckling och hållbarhet. Näthandeln ökar och skapar nya miljöer och rumsliga sammanhang genom hämtställen, *showrooms* och lagerhållning på strategiska platser. Bosse diskuterar hur dessa miljöer och funktioner kan komma att påverka sina omgivningar och stads- och regionutvecklingen i stort.

I följande kapitel ”Offentligt rum. Från ’må-bra-staden’ till den rättvisa staden”, konstaterar Margaret Crawford att samtida planering och byggande ofta fokuserar på att utforma trivsamma och bekväma offentliga rum i syfte att skapa livskvalitet och stadsliv. Margaret skriver om vardagsurbanism som företeelse och menar att man för att i högre grad undvika exkludering och orättvisor måste skifta fokus från fysisk design till människors rättigheter i och till det offentliga rummet. I kapitlet presenteras sex rättigheter som kan vara vägledande för att skapa mer demokratiska och rättvisa offentliga rum.

Människors upplevda trygghet har under några decennier varit en viktig faktor i stadsbyggandet. I sitt kapitel ”Har stadsmiljön betydelse för säkerheten? CPTED-metodens möjligheter och utmaningar” ställer Vania Ceccato frågan i vilken mån vi kan förlita oss på att stadslandskapets egenskaper och utformning kan minska risken att utsättas för brott. Hon ställer en svensk fallstudie i relation till CPTED:s (*Crime Prevention Through Environmental Design*) principer, och utvecklar sedan några tankar om hur CPTED:s förhållningssätt skulle kunna utvecklas i teori och praktik.

I kapitlet ”Återvinn miljonprogrammet – individuella lösningar för alla” lyfter Erik Stenberg fram den kvalitet och potential som ligger i bostadsbeståndet från miljonprogramsepoken. Ambitionen var att bygga det bästa tänkbara för dåtidens växande medelklass, men samhället har förändrats snabbare än den byggda miljön. I miljonprogrammets storskaliga områden har ett normerande likhetstänk med kärnfamiljen som utgångspunkt ersatts av en internationell mångfald med familjenätverk i olika konstellationer. Erik menar att miljonprogrammets flerbostadshus tack vare sin robusthet och sina fysiska grundkvaliteter har en inbyggd flexibilitet. Det innebär att det finns stora möjligheter att ta tillvara bebyggelsen och anpassa den efter samtidens krav och behov.

Steffen Lehmann argumenterar i kapitlet ”Grön urbanism. Från

fossilbränsleberoende till hållbara ekostäder” för att våra fossilbränsleberoende städer snabbt behöver en konkret agenda för att ställa om till och skapa hållbara ekostäder. Steffen förespråkar de femton principer som kännetecknar grön urbanism. Han menar att Kinas hållbarhetssträvanden kan bli ett föredöme i framtiden, men också att det redan idag går att lära mycket därifrån. Samtidigt menar han att den komplexitet som en omställning till mer resurseffektiva städer innebär också ställer krav på teknologiska, politiska, sociala och ekonomiska innovationer.

I kapitlet ”Staden – en historia med förhinder” diskuterar Thorbjörn Andersson stadsutveckling i såväl utopi som verklighet. Med olika exempel från i första hand 1900-talet belyser han staden som en plats där mellanrummen, de offentliga platserna och stråken, spelar en viktig roll för stadskvalitet. Texten innehåller också en kritisk granskning av den arkitekturitade staden, den marknadsliberala staden samt begreppet hållbarhet. Avslutningsvis formulerar han ett antal frågor viktiga för framtidens stad.

Tigran Haas fördjupar sig i re-urbanismen i sitt kapitel ”Re-urbanism. Att läka stadens öppna sår”. Han skriver att re-urbanisten vill reparera eller stärka stadsväven för att utveckla och intensifiera användningen av stadslandskapet med utgångspunkt i människors behov. Det kräver såväl att man tar tillvara det förflutna som att man skapar sammanhang för nya tillägg. Han framhåller Norra stationsområdet, Hagastaden, i Stockholm som ett typexempel på stadsbyggande med re-urbanistiska förtecken.

Anna Storm undersöker i kapitlet ”Det odefinierade stadslandskapet – exemplet Kymlinge” vilka värden och betydelser som olika grupper av människor ser i stadens ”mellanrum” och överblivna platser. Platser som politiker, planerare och byggherrar kanske uppfattar som outnyttjade och otrygga områden kan andra grupper se som frizoner för det som annars inte har någon given plats i stadslandskapet. Anna beskriver historien bakom och de myter som skapats om Kymlinge utanför Stockholm samt hur platsen används idag, av vem och varför.

”Vad talar vi om när vi talar om urbanism?” är rubriken på Marcus Adolphsons kapitel. Han diskuterar denna fråga genom att kritiskt